

Р. С. Чорний

Еміграція як фактор зростання неконтрольованого просторового трудовопотенційного балансування

Визначено теоретичну сутність еміграції та етапність її активізації для регіонів України. Сформульовано дефініцію трудовопотенційного балансування в просторовому вимірі як вимогу долаття надмірної концентрації людських ресурсів з усіма подальшими негативними наслідками. Виділено основні детермінації еміграцією процесів просторового трудовопотенційного балансування, у тому числі з боку усталених міграційних мереж та сформованих потужних мегаполісів як зон підвищеної трудовопотенційної концентрації.

Ключові слова: еміграція, трудовопотенційна концентрація, трудовопотенційне балансування, концентрація просторового трудовопотенційного балансування, міграційні мережі.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження еміграції важко переоцінити, адже вона набула небачених масштабів, поділивши український соціум на три частини, одна з яких (згідно з експертними оцінками, оприлюдненими в засобах масової інформації) – понад 20 млн. осіб українського походження, що проживають за межами України. Відтак масовість і неконтрольованість міграції обумовили потребу її розгляду як потужного чинника соціально-економічного розвитку країни та її регіонів, особливо сфери соціально-трудова відносин, де питання ефективності використання трудового потенціалу залишається відкритим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З позиції забезпечення просторового розвитку на засадах сталості, збалансованості й оптимізації умов якості життя в наш час гостро постало питання вивчення еміграції як фактора зростання неконтрольованого просторового трудовопотенційного балансування. Це питання в науковій літературі практично не обговорювалося, що підтверджує актуальність даної публікації, яка присвячена згаданій проблемі, хоча окремі аспекти української еміграції вивчалися такими вченими, як Р. Барановський, О. Воловина, В. Ісаїв, М. Климчак, Е. Лібанова, В. Лобунський, В. Лопух, К. Мицьо, У. Садова, Г. Саранча, В. Трощинський, О. Шокало, Г. Чумаченко та ін. Разом з тим, фундаментальні, узагальнюючі дослідження детермінації еміграційних процесів у системі знань про просторове трудовопотенційне балансування наразі відсутні. На сьогоднішній день необхідні всебічні й комплексні вивчення такого феноменального явища, як українська

© Р. С. Чорний, 2013.

еміграція, що вимагає належної уваги як з боку вчених, так і з боку уряду. Не менш важливим завданням є й подальше поглиблене вивчення окремих проблем української еміграції.

Метою статті є теоретико-методологічне обґрунтування детермінації еміграційних процесів просторового трудопотенційного балансування як важливого напряму міграційної політики держави. У контексті виконання даної мети були поставлені наступні завдання:

- визначити теоретичну сутність еміграції та етапність її протікання для регіонів України;
- сформулювати дефініцію трудопотенційного балансування в просторовому вимірі як вимогу долання надмірної концентрації людських ресурсів з усіма подальшими негативними наслідками;
- виділити основні детермінації еміграцією процесів просторового трудопотенційного балансування, у тому числі з боку усталених міграційних мереж та сформованих потужних мегаполісів як зон підвищеної трудопотенційної концентрації.

Виклад основного матеріалу. У найширшому розумінні еміграція (лат. *emigratio* – «виселення», «переселення») тлумачиться в довідковій літературі як вимушена чи добровільна зміна місця проживання людей (емігрантів, переселенців) у зв'язку з економічними, політичними або релігійними причинами шляхом переселення зі своєї батьківщини – країни, де вони народились, в інші країни світу. Еміграція – це такий виїзд за межі країни проживання в іншу країну, який здійснюється з обов'язковим перетином державного кордону [3]. Таким чином, незважаючи на те, що переселення людей відбувалися у всі часи, поняття еміграції в сучасному його розумінні виникло в результаті появи держав з чітко окресленими кордонами.

Еміграція завершується зміною правового статусу, громадянства або підданства і може бути добровільною, вимушеною чи примусовою (депортація). З позиції розвитку етносу, трудового потенціалу, культури і традицій народу еміграція – це завжди втрати для держави, хоча з економічного боку можуть бути вигодою для неї (щорічно за різними оцінками емігранти інвестують в економіку України 18-25 млрд. євро).

Українська еміграція відбувалася практично постійно впродовж століть, але виходячи з масовості цього явища вчені говорять про так звані хвилі переселенського руху. Перша хвиля (економічна) тривала з початку 70-х років XIX століття до початку Першої світової війни; друга (економічно-політична) – період між двома світовими війнами (1917–1939 рр.); третя (політична) – роки Другої світової війни та повоєнний період; четверта хвиля (соціально-економічно-політична), яка є такою по рахунку загалом і першою як еміграційна хвиля з України як з незалежної держави – з середини 90-х

років і до наших днів. Особливістю останньої хвилі є високий освітній рівень емігрантів, масовий вплив фахівців за кордон, відсутність належного державного статистичного обліку цього явища, а також відсутність стратегії захисту й розвитку духовно-інтелектуального ресурсу нації [9].

Дуже важливо, щоб Україна увійшла в світовий міграційний процес на правовій основі. Це слід закласти у стратегію внутрішньої й зовнішньої політики країни. Необхідно й надалі ефективно реалізувати реалізацію Концепції державної міграційної політики й обґрунтувати відповідну стратегію для регулювання процесів трудової міграції з максимальним урахуванням регіональної специфіки [5; 7, с. 512-522]. Як наголошують експерти, міграційна політика України повинна забезпечити державу від потоків нелегальної міграції з третіх країн та гарантувати своїм легальним мігрантам інтеграцію в цивілізовані суспільства на правовій основі й сприяти поверненню їх до України [9]. Усе це допоможе зменшити вплив еміграційного фактора на зростання неконтрольованого просторового трудової потенційного балансування.

Означення детермінацій еміграцією трудової потенційного балансування в просторовому аспекті потребує уточнення авторського трактування даної категорії. Балансування в загальному сенсі слід розуміти як певну рівновагу, досягнуту завдяки процесам перерозподілу, нагромадження, відкидання (виштовхування) тощо, що відбуваються задля забезпечення розвитку різних підсистем регіону, оптимізації міжрегіональних та міждержавних відносин [8]. Якщо мова йде про балансування трудового потенціалу, носієм якого є людина як найвища цінність сучасного суспільства, то такий процес повинен здійснюватись з орієнтацією на визначені нормативи із недопущенням їх масових і непомірних дисонувань, що ведуть до надмірної трудової потенційної концентрації. Важливо розуміти, що трудової потенційне балансування повинно забезпечувати такий перерозподіл носіїв трудового потенціалу за відповідними кількісними й якісними характеристиками, щоб задовольнити перспективні потреби місцевої (регіональної) економіки з розглядом людського чинника як головного рушія соціально-економічного розвитку. У першу чергу важливо забезпечити відповідність освітніх та соціально-трудої систем з подальшим трудової потенційним перерозподілом за умов виникнення праценадлишковості чи, навпаки, працедефіцитності, що може відбуватись як у межах регіону, так і в зовнішньому відносно нього вимірі.

Таким чином, просторове трудової потенційне балансування слід розглядати як тривалий процес, що передбачає такий перерозподіл населення в просторово-часових координатах, який відповідає структурним параметрам інших регіональних підсистем або ж забезпечує їх цільовий розвиток та дозволяє здійснювати продуктивну, інноваційно-містку трудову діяльність

у привабливому для особи просторовому утворенні з переважаючими схильностями до місця постійного проживання.

Значимість процесу трудопотенційного балансування вимагає узагальнення його теоретичної сутності у відповідній концепції. Ідея її формулювання виникла на основі подальших досліджень розвитку трудового потенціалу на стику галузей знань просторової економіки, регіоналістики й потенційної демографії (рис. 1).

Теоретична основа концепції є досить розвиненою. Найбільш вагомими за змістовним наповненням варто виділити теорії людських ресурсів, людського і соціального капіталу, концепцію якості життя (у тому числі трудового), теорію людського розвитку, концепцію безперервної освіти, концепцію народонаселення (що стосується теоретичного обґрунтування формування трудових потенцій з концентрацією в психофізіологічній компоненті), теорії зайнятості й мотивації праці (у тому числі її оплати) тощо. Що ж стосується теоретичних положень просторового розвитку – це в першу чергу теорія ідеального міста, концептуальні засади котрої лягли в основу авторської концепції просторового трудопотенційного балансування [10; 1; 2]. Також вагому нішу тут формують міграційні теорії, адже міграція традиційно залишається ключовим чинником та важелем балансування за умов її легальності, врегульованості з мало вираженими деструктивними наслідками для територій – донорів і реципієнтів.

Обґрунтування потреби концепції просторового трудопотенційного балансування включає наслідковості поширення неконтрольованих міграційних процесів, що ведуть до працедефіцитності й подальшого соціально-економічного занепаду одних просторових утворень та надмірної праценадлишковості з подальшими негативними наслідками для інших.

Специфіка еміграційних детермінацій просторового трудопотенційного балансування як процесу з реакцією на середовищні умови можливостей розвитку особистості та трудової діяльності в першу чергу виражається при формуванні відносно сталих міграційних мереж. У результаті вагомою перешкодою ефективним регульованим впливам на трудопотенційне балансування є труднощі долання ефекту кумулятивної причинності при активних міграційних переміщеннях населення. Такий ефект виникає, коли процес поширення міграційних мереж стає самовідтворювальним, оскільки кожен випадок міграції сприяє формуванню соціальної інфраструктури, що стимулює подальший міграційний рух. Міграційні потоки зміцнюють свою внутрішню інерцію, що дає їм змогу протистояти маніпуляціям обмежувальної імміграційної політики [6; 4]. За таких умов формуються потужні міграційні системи та поширюється явище багатопокілних сімей

Рис. 1. Теоретична основа формування положень концепції просторового трудовпотенційного балансування (Складено автором)

мігрантів. Відтак стимулювання процесів просторового трудовпотенційного балансування у межах держави та регіонів значно ускладнюється.

Інший зріз детермінацій міграційними процесами трудовпотенційного балансування – це проблемність метрополійного розвитку з наслідковою надмірною трудовпотенційною концентрацією. У нинішніх умовах високої просторової мобільності населення, доступності інформації про можливості різних ринків праці спостерігаються тенденції формування величезних мегаполісів, де поліетнічність, надмірний тиск на соціальну

інфраструктуру та вільні робочі місця створюють численні проблеми для місцевих мешканців. Розвиток потужних агломерацій, як от Париж із зосередженням 2 млн. населення безпосередньо в його межах та близько 10 млн. у приміській зоні, лише посилює проблему збереження національної ідентичності. Відтак така практика розвитку тих же величезних агломерацій з неконтрольованою чисельністю мігрантів для регіонів України є неприпустимою. Тому основною ідеєю створення сприятливих умов життя українського суспільства повинна постати просторова конвергенція умов трудової діяльності, рівня та якості життя населення з оптимальними можливостями розвитку його трудового потенціалу з відповідністю функціональності типу поселення, де воно проживає. Відповідно це вимагає нової філософії сталого розвитку відповідних просторових утворень (сільських територій, малих та великих міст, обласних центрів) і забезпечення гідного рівня та якості життя людини за місцем її постійного проживання завдяки трудопотенційному балансуванню як нового напрямку дослідження сфери соціально-трудоких відносин і просторової економіки.

Висновки. Отже, важливим напрямом сучасної міграційної політики повинне бути ефективне просторове трудопотенційне балансування відповідно до економічних, соціальних, історико-культурних та інших характеристик регіонів. Неконтрольованість еміграцій для України постало потужною перепорою на шляху такого перерозподілу людських ресурсів, що б стало запорукою просторової конвергенції середовищних характеристик проживання населення та можливостей його трудової діяльності. У зв'язку з цим нові концептуальні засади трудопотенційного балансування в просторовому вимірі повинні передбачати формування сприятливих передумов життєдіяльності та праці у місці постійного проживання з одночасним дотриманням конституційних прав свободи вибору. В іншому ж випадку і надалі будуть поглиблюватись процеси надмірної трудопотенційної концентрації в окремих типах поселень, що часто веде до погіршення низки індикаторів якості життя населення та формує загрози сталого розвитку відповідних територій.

Список використаних джерел

1. Кампанелла Т. Місто Сонця / Т. Кампанелла. – Режим доступу : <http://www.gramotey.com>.
2. Корогод Г. І. Ідеальна держава ранніх соціалістів-утопістів. Томас Мор і Томасо Кампанелла : навч. посіб. / Г. І. Корогод, М. І. Логвиненко // Національний ун-т внутрішніх справ. Сумська філія. – Суми : ВВП «Мрія-1» ЛТД, 2005. – 37 с.
3. Міграційні явища та процеси: поняття, методи, факти : довідник / В. С. Кравців, У. Я. Садова та ін. ; НАН України. Інститут регіональних досліджень ; [редкол.: В. С. Кравців, У. Я. Садова (наук. ред.)]. – Львів, 2009. – 228 с.

4. Позняк О. Міграційні процеси в Україні: сучасний стан та перспективи / за ред. О. В. Позняка. – Умань : СПД Сочінський, 2007. – 276 с.
5. Про Концепцію державної міграційної політики: Указ Президента України від 30.05.2011 року №622/2011: Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/622/2011>.
6. Пурігіна О. Г. Міжнародна міграція : навч. посіб. / О. Г. Пурігіна, С. Е. Сардак. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 312 с.
7. Регіональна міграційна політика та механізми її реалізації / наук. ред. У. Я. Садова ; НАН України. Інститут регіональних досліджень. – Львів, 2011. – 528 с.
8. Соляник О. М. Балансовий метод як інструмент дослідження розвитку регіону / О. М. Соляник: Інформаційно-науковий портал з менеджменту та економіки Сумського державного університету. – Режим доступу : me.fem.sumdu.edu.ua/docs/d006.pdf.
9. Українська еміграція: причини й наслідки: Віче: Журнал Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/310/>.
10. Утопия и утопическое мышление: Антология зарубежной литературы / сост. В. Чаликова. – М. : Прогресс, 1991. – 405 с.

Черный Р.С. Эмиграция как фактор роста неконтролируемой пространственной трудопотенциальной балансировки.

Определено теоретическую сущность эмиграции и этапность ее активизации для регионов Украины. Сформулировано дефиницию трудопотенциальной балансировки в пространственном измерении как требование преодоления чрезмерной концентрации человеческих ресурсов со всеми вытекающими негативными последствиями. Выделены основные детерминации эмиграционных процессов пространственной трудопотенциальной балансировки, в том числе со стороны устоявшихся миграционных сетей и сложившихся мощных мегаполисов как зон повышенной трудопотенциальной концентрации.

Ключевые слова: эмиграция, трудопотенциальная концентрация, трудопотенциальная балансировка, концепция пространственной трудопотенциальной балансировки, миграционные сети.

Chorny R.S. Emigration as a Factor of the Growth of Uncontrolled Spatial Labor Potential Balancing

Theoretical essence of emigration and the stages of its passage for Ukraine were defined. Definition of employment potential balancing in spatial terms as a requirement to overcome the excessive concentration of human resources in all subsequent negative effects was defined. The basic influences of emigration on processes spatial potential balancing labor, including a migration networks formed and powerful metropolis as areas of high employment potential concentration were identified.

Key words: emigration, labor potential concentration, labor potential balancing, the concept of spatial labor potential balancing, migration networks.